

Péntek János

ŐSHONOS MAGYAR NYELVKÖZÖSSÉGEK A KÜLSŐ RÉGIÓKBAN: HELYZETEK, FOLYAMATOK, PERSPEKTÍVÁK¹

1. AZ ŐSHONOSSÁG TÖRTÉNELMI FOLYAMATOSSÁGA

A magyar nyelvközösség *történelmi őshonosságának és mai, kulturális nemzeti (ott)honosságának* két közös eleme van: maga a Kárpát-medence (a történelmi szálláshely) és az anyanyelv. A nyelvközösség őshonosságát nem szakította meg sem önálló államiságának megszűnése és három részre szakadása 1526-ot követően, sem a Habsburg Birodalomba való betago­lása a 18. századtól, sem a jelentős peremrégiók leválasztása és elszigetelése a száz évvel ezelőtt meghúzott államhatárokkal. Viszonylagos egységének megőrzésében és erősítésében az évszázadok során éppen a nyelvnek volt egyre jelentősebb szerepe. A közös hazát egyre inkább a nyelv­haza jelképezte. A nyelvtörténetnek az 1526-ot követő közép­magyar korszakában a reformációnak köszönhetően egyre nagyobb teret nyer az írásbeliség anyanyelvűsége, a magyar nyelvű könyvnyomtatás és oktatás, a szép- és tudományos irodalom. A háborúkat és egyéb pusztulásokat követő át- és betelepítések a nyelv konvergens mozgásával jártak együtt: a nyelv viszonylagos egysége nem gyengült, hanem inkább erősödött. Ezek a népmozgások legkevesbé a nyelvterület keleti és északi régióit érintették, keleten a székely régiót, amelynek népessége sajátos katonai státuszának és autonóm közigazgatási szervezettségének köszönhetően, ameddig tette, ellenállt a feudális megosztottságnak, a be- és kitelepítéseknek. Így megmaradhatott, és sajátos karakterét is megőrizhette. A 16. század második felében és a 17. században lazább függőségében az Erdélyi Fejedelemség válik a magyar nyelv központjává, státusza mintegy hivatalossá a hivatali és a protestáns egyházi használatban. A 18. században a birodalmi német nyelvi expanzió is kevésbé érinti a távolabbi régiókat. Már a 17. század utolsó évtizedétől beindult a

1 A szerző a kérdés tárgyalásában közvetlenül és külön hivatkozások nélkül használja a témához kapcsolódó korábbi tanulmányait (2008, 2010, 2013, 2017).

török alól felszabadított magyarországi területek betelepítése, amelyek korábban szinte teljesen néptelenek voltak. A bécsi kormány stratégiáját három cél határozta meg: (1) a gazdasági, ti. az, hogy ezeket a területeket munkaerőként, nyersanyagbázisként és felvevőpiacként hasznosítsa; (2) az etnikai, ti. az, hogy német és más, lehetőleg nem magyar népeiséget telepítsen be; (3) az egyházi, ti. a (re)katolizálás. Ez volt az a stratégia, amely máig hatóan alakította a Kárpát-medence etnikai és nyelvi viszonyait.

Az I. világháborút követő hatalmi átrendeződésnek azonban éppen a korábbi népmozgásoktól kevésbé érintett peremrégiók estek áldozatul: elveszítették lábuk alól a talajt. Az elszakíttóság, az elszigeteltség, az államnélküliség azonban újra az anyanyelvet és annak helyi változatait értékelte föl, a közösség benne találta meg – mintegy menedékként – identitásának zálogát, folyamatosságának biztosítékát. Kétségtelen azonban, hogy ez a helyzet – az elszigeteltség és az államnelyvek dominanciája – megnehezítette az anyaország és a peremrégiók nyelvének közös mozgását: óhatatlanul távolodtak egymástól, használatuk korlátozásában a nyelv kisebbségi változatai funkcionálisan és állományukban is leszűkültek, regionálizálódtak, kontaktuselemekkel telítődtek.

Az elmúlt száz évben két alkalommal az utódállamok helyzete is jelentősen megváltozott: először Trianonnal, majd legutóbb a '90-es években Ukrajna önállósulásával, Csehszlovákia szétválásával, illetve Jugoszlávia felbomlásával. A kelet-közép-európai térségnek ez a dekolonizációja, amelynek leglényegesebb eleme a szovjet „fennhatóságtól” való megszabadulás volt, megállt a nemzetállamok határainál, nem terjedt ki a nemzetállamokon belüli magyar régiók státusára. Így a posztkolonálisnak tekinthető mostani, 21. századi időszakban – az Európai Unión belül vagy kívül – ezek többnyire továbbra is kolonális helyzetben vannak. Nyelvileg és más, közösségi jogok tekintetében ez alárendeltséget, másodrendűséget jelent. Ebben vannak ugyan kedvező változások, de maga az alaphelyzet az elmúlt negyedszázadban sem változott.

A mai hét környező országhoz tartozó régiók: a Romániához tartozó Erdély (maga az elnevezés köznyelvi jelentésében a mai helyzethez igazodott), Ukrajna részeként Kárpátalja, a Szlovákiához tartozó Felvidék, Ausztria keleti csücskében Őrvidék, Kelet-Szlovéniában a Mura-

vidék, Horvátországban Szlavónia és Drávaszög, Szerbiában a Vajdaság. A kérdés az, hogy a mesterséges elkülönítésük óta eltelt közel száz év alatt milyen mértékben és értelemben szerveződhetnek régióvá ezeknek az államoknak a magyar nyelvközösségei, megfelelnek-e valamilyen vonatkozásban azoknak a kritériumoknak, amelyek a releváns szakirodalom szerint jellemzői egy régiónak: „...területi alapon szerveződő közösség, amelyre az önalkotás, az önreflexió, az innováció és a hálózatok rendszere jellemző...”² Vajon az önkényesen létrehozott államiségekben szerveződhetnek-e a külföldi magyar nyelvi régiók, peremrégiókként beépülnek-e a teljes magyar nyelvközösségbe, az adminisztratív integrálás keretében megőrizhetik-e nyelvi és etnikai önazonosságukat?

2. ÓSHONOSSÁG – AZONOSSÁG – OTTHONOSSÁG

Az *óshonos* jelzőt eredetileg csak a biológia használta 'valahol természeténél fogva honos, oda nem betelepített növény- és állatfaj' jelölésére (ÉKsz.). A humán populációra, az összetartozó emberi közösségre vonatkoztatva – a történelmi idő folyamatosságában – négy tényező kapcsolódik össze benne: a szülőföld (anyaföld), az anyanyelv, maga a nyelvközösség és a (kulturális értelemben vett) nemzet. A Kárpát-medencei magyar nyelvközösségek óshonossága ilyen értelemben nem vonható kétségbe. Sőt ezt az óshonos „státuszt” gyakorlatilag minden itt élő nyelvközösségre el lehet és el is kell ismerni, függetlenül megtelepedése történelmi idejétől. Emiatt aztán úgy tűnhetne, ebben a kontextusban triviális, tehát fölösleges a rá való hivatkozás. Tekintettel azonban a szorosabbá váló európai és globális folyamatokra, jogi szabályozásra, a megkülönböztetésre mégis egyre inkább szükség van. És ezzel részben összefüggően a szórvány és a diaszpóra megkülönböztetésére is.

A Kárpát-medencei magyar nyelvközösség demográfiai helyzetét a legutóbbi, 2011–12-es népszámlálás adatai tükrözik. Ezek szerint „a Kárpát-medencei magyar nyelvközösséghez tartozók száma [...] 10 409 567, melyből 8 409 048-an Magyarországon, 2 089 518-an pedig a szomszédos országokban élnek.”³ Régióként a következőképpen osz-

2 Tolcsvai Nagy 2014. 191.

3 Tóth P. 2017. 133.

lanak meg: Erdélyben 1 216 666, Felvidéken 458 467, Vajdaságban 251 136, Kárpátalján 141 000, Muravidéken 4000, Órvidéken 10 000, Szlavóniában és Drávaszögben 8249.⁴ A számok alapján két megállapítás tehető: az egyik, hogy a magyar nyelvközösségen belül is nagyságrendileg nagyon eltérő az egyes régiókban élő magyar anyanyelvűek száma, a másik az, hogy a három legkisebb régióban olyan alacsony a számuk és az arányuk, hogy az alatta van annak a kritikus szintnek, amely fölött biztosítható a nyelvközösség szerves élete és hosszú távú megmaradása.⁵

Ezek a magyaron belüli, de Kárpát-medencére és Európára is jellemző aránytalanságok jelzik azt, hogy egy meghatározott ideológiára épülő, uniformizáló, nivelláló jogegyenlőség nem biztosíthatja kielégítően minden őshonos közösség speciális jogigényének érvényesülését. Ez a formális, ideologikus egyenlőség éppen azáltal válik diszkriminatív, hogy nincs tekintettel az egyes közösségek jelentős mértékben eltérő nagyságára, önállóságára, korábban szerzett jogaira, hagyományaira. A jelenlegi uniformizált szabályozás európai szinten és az egyes országok szintjén is a legnagyobb közösségek számára jelent folyamatosan hátrányt.

Az 1990 után végzett folyamatos vizsgálatok, amelyeknek legfontosabb eredményei *A magyar nyelv a XX. század végén* sorozat régiómonográfiái,⁶ általánosan a következőket állapíthatták meg a magyar nyelv kisebbségi változatainak a magyarországitól eltérő sajátosságai-ként:

(1) Az egyre inkább általánossá váló kétnyelvűségben az egyes országok államnyelveinek fokozottabb hatását a nyelvhasználatban megmutatkozó kontaktuselemekben, -jelenségekben. Ebben a hatásban egyaránt jelen vannak azok a „természetes” kölcsönzések, amelyek a kontaktushelyzetből adódnak, és fokozottan azok is, amelyek az államnyelvi dominancia következményei.

4 Kapitány 2015. 239.

5 Ez annak ellenére elmondható, hogy éppen kicsinységük okán ezek a leginkább elfogadottabbak a többségek részéről annak a ki nem mondott elvnek az alapján, hogy *minél kevesebb, annál kedvezőbb*.

6 Csernicskó 1998, Göncz 1999, Lanstyák 2000, Szépfalusi et al. 2012, Fancsaly et al. 2016, Péntek-Benő megjelenés alatt.

(2) A kiterjedt kétnyelvűség jelentős részében a többség érdekének megfelelően államnyelv-dominanciájú és szubtraktív (felcserélő) jellegű, és ez zsilipként viszi át a beszélőt egyik nyelvből a másikba.

(3) Ezek a nyelvváltozatok fokozottabban archaikusak, és ebben szintén szerepe van annak, hogy a peremrégiók nyelvileg és kulturálisan általában is archaikusak, és annak is, hogy a hét évtizedes elszigeteltség fokozottabban konzervált régi(es) nyelvi formákat, megakadályozta a nyelv természetes megújulását.

(4) Az előbbiekkal összefüggésben ezek a régiók nyelvileg is regionálisak, és ez is egyaránt jelenti a hagyományos nyelvjárások folyamatos tovább élését, és azt a regionalitást is, amely az országhatárok, a kiterjedt kétnyelvűség természetes következményeként alakult ki.⁷

Az egyes régiók egymástól és az anyaországtól való elszigeteltségének mértéke – a szabadság és a magyarellenesség éppen aktuális szintjétől függően – történelmi korszakonként és régióként változott a 20. század folyamán: az egyes országok különbözőképpen szabályozták, akadályozták vagy könnyítették állampolgáraik kapcsolattartását, utazási lehetőségeit, a sajtó és a könyvek terjesztését, a rádió- és televízió-műsorok vételét. Az állami oktatást is egyre drasztikusabban az államnyelvűség irányába terelték. A nyelvhasználatban kivételesen és gyorsan történt meg az egyes személyek *önazonosságának elbizonytalanítása* („tulajdonba vétele”) nevük (főképpen a keresztnév) államnyelvűsítésével, valamint a szülőföld *otthonosságától való elidegenítése*, a szülőföld állami birtokba vétele a földrajzi nevek államnyelvűsítésével.

A hét utódállam jelenleg is eltérő módon szabályozza a névjogot: a névválasztás és a névhasználat jogát, a személynevek hivatalos nyelvi formáját, a család- és keresztnév sorrendjét és transliterációját (a cirillírást használó országokban). Romániában például mindkét háborút követően a keresztneveket gyorsan „lefordították”, 1968 óta viszont itt a legliberálisabb mind a névválasztás, névadás, mind a névhasználat.⁸

7 Ezek a sajátosságok a szabaddá vált kommunikációs kapcsolatokban a laikusok számára is kölcsönösen feltűnőek voltak, és stigmatizáló megnyilatkozásokat is kiváltottak.

8 A részletekre lásd Vörös 2019.

Trianont követően a berendezkedő új államok gyorsan kialakították a magyar régiók települései nevének addig esetleg nem is létező államnyelvi megfelelőit, a húszas évek végén és a harmincas években pedig már egyre inkább megtiltották a magyar helységnevek használatát. 1990 után, a változást követően minden régióban általánossá váltak a helységnévtáblák magyar felirataival kapcsolatos „táblaháborúk”, ezek aztán 2000 után egyre inkább elcsitultak, de még mindig nem szűntek meg. Gyorsan megtörtént, de napjainkban sem szűnt meg a belterületi nevek, az utcák, terek magyar nevének románra cserélése vagy háttérbe, peremre szorítása.⁹ Reliktumjellegüknél és a közvetlen tájékozódásban betöltött szerepüknél fogva legvédezetebbek a mikrotoponimák, a külterületek határnevei. Vannak új fóbiák is, mint amilyen az, hogy Romániában „hivatalossá” vált a *székely régió* és a *Székelyföld* név jogosságának tagadása. Elfogadhatatlan az a mód is, ahogyan a történészek a mai államnyelvi táj- és helységneveket anakronisztikusan a múltba is visszavetítik, hasonlóan a magyar történelmi személyiségek románosított nevéhez.¹⁰

3. A NYELV BELSŐ VÁLTOZATAINAK VISZONYA „HATÁRON INNEN ÉS TÚL”

Az anyaországban a 20. század a magyar nyelv standard változatának a százada volt. A nyelvnek az új határokon belüli egységesülése – miután a fokozottabban regionális régiók kívül rekedtek az országhatáron¹¹ – jelentős részében a társadalmi változásokkal összefüggő spontán nyelvi mozgás következményének tekinthető. Mégsem csak erről van szó. Ebben benne volt a tudatos egységesítés is, a fő változat „kiművelése”, amellyel mintegy velejárt a standard szűkítése és merevítése, a nyelvjárások és más „szubstandard” változatok háttérbe

9 Bartos-Elekes 2011. 498–499.

10 Hasonlóképpen megtévesztő, anakronisztikus és emiatt elfogadhatatlan az az eljárás is, amelyet Anonymus és Rogerius mester latin szövegeinek angolra fordításában mai tudós fordítók (J. M. Bak, M. Rady, L. Veszprémi) alkalmaztak, az ti., hogy a korabeli, eredeti (magyar) földrajzi neveket a fordításban a mai hivatalos, államnyelvi névformákkal helyettesítették arra a pragmatikus szempontra hivatkozva, hogy a mai térképeken csak ezek alapján igazodhat el az olvasó (Anonymus and Master Roger 2010, XXXVIII).

11 „A tíz nyelvjárási régió között egy sincs, amely csak mai magyarországi volna. Ezzel szemben három is van, amely Magyarországon kívül helyezkedik el: a mezőségi, a székely és a moldvai nyelvjárási régió (mindhárom Romániában van, az első kettő Erdélyben).” Kiss 2017. 206.

szorítása. A nyelvjárásoknak a rendi arisztokratizmusból örökölt, majd a polgári elitizmussal folytatódó lenézettsége átment abba az ideológiába, amely a nyelv esetében is a fejlődést szorgalmazta, és azt a nyelv egységében, egységesítésében látta. A nyelvjárások intenzív kutatása, a fel nem becsülhető értékű nyelvföldrajzi, lexikográfiai szintézisek sem ellensúlyozhatták a standard fölényes dominanciáját a többi nyelvvaltozattal szemben, a nyelvjárási beszéd tovább öröklődő lenézettőségét az elitek részéről. A magyar nyelvet leíró kézikönyvek és a magyar nyelv szótárai pedig jelentős részben csak a magyarországi nyelvvaltozatra voltak tekintettel.

A határon túli magyar nyelvi régiókban a 20. század a nyelvjárásokba való menekvés százada: az ott élő közösségek kényszerűen elszigetelődtek és bezárkóztak saját nyelvjárásaikba. Több külső tényező függvényében különbözőképpen alakult a regionális köznyelvek és a nyelvjárások használati aránya.

Az 1990 utáni új helyzetnek ez a határon inneni és túli kettőssége fokozottabban ráirányította a figyelmet a magyar standard és a nyelvi norma kérdésére (ami egyébként elméleti megfontolásból is indokolt volt).¹² A magyar standard szűk és merev értelmezése, valamint az „egynormájú” szemlélet alacsonyabb szintűnek, mintegy „helytelenek” láttatta a határon túli magyarok nyelvhasználatát. Az új helyzetben jelentősen módosult a magyar nyelv „szerkezete”, a belső nyelvvaltozatok viszonya. Ezek a változások, amelyekben a jelentős társadalmi átrendeződésen kívül az elektronikus kommunikáció, az elektronikus nyelv megjelenésének és gyors elterjedésének is szerepe volt, nem bontották meg a nyelv egységét, noha ez az egység, az egységesülés ma másképpen valósul meg, mint korábban, és másképpen is gondolkodunk róla.

Az egyre inkább gyarapodó, technikailag tökéletesedő beszélt nyelvi vizsgálatok már ezt megelőzően kérdésessé tették, hogy „hangalakja, hangállománya, hangzása tekintetében *van-e egységes vagy egységesült köznyelv* (köznyelvi kiejtés)”.¹³ És ha ilyen tekintetben nincs, akkor milyen tekintetben van, hiszen a köznyelvet általánosan beszélt nyelvi kategóriának tekintették? Az alapvető kérdés az, hogy az egységet

12 Az akkori viták jelentős anyagát tartalmazza a Kontra-Saly (szerk.) kötet 1998-ból.

13 Wacha 1992. 52.

uniformitásként értelmezzük-e vagy a változatosság viszonylagos egységeként, nem kizáró és zárt egységként, nem mereven stabilizált egységként, hanem a változatosságot közösségiként elfogadó, rugalmas és nyitott egységként.

Noha utólag triviálisnak tűnt annak kinyilvánítása, hogy minden nyelvváltozatnak van normája, a *nyelvi norma* többnyire mégis ebben a határozott névelős formában, egyes számban volt használatos, a köznyelvhez kapcsolódott mint egyetlen normatív változathoz. Lényeges pontosság volt ebben a tekintetben az, hogy a köznyelv nemcsak normatív, hanem normalizált is.¹⁴ Még fontosabb az, hogy erről ne lezárt tényként beszélhessünk, hanem állandó folyamatként, azaz normalizálásként, kodifikálásként, standardizálásként. Ez jelentheti a nyitottságot, a folyamatos befogadást a standardba.

A *normával* gyakran összekapcsolt *központi* jelző utólag indokolatlannak bizonyult: a *közös* jellege viszont mind a múltra, mind a jövőre nézve sokkal fontosabb. A *standard* mint szociolingvisztikai kategória inkább egyértelmű, mint a köznyelv, a többi nyelvváltozat *szubstandard* minősítése viszont olyan értelemben problematikus, hogy ezeket nem mellé, hanem alárendeltnek tekinti az előbbihez viszonyítva. Ez legkevésbé éppen a kisebbségi változatok megítélésében fogadható el. Az 1990 óta eltelt időben a mozgás és a nyelvhasználat szabadságával kedvező folyamatként közeledés és kiegyenlítődés indult el. Ennek egyik veszélye, hogy a külső régiókba is átterjed a nyelvjárásellenesség. Ennek már vannak jelei az oktatásban és a médiában is. Pedig kétségtelen, hogy a regresszív nyelvi folyamatokban a nyelvjárás az őshonos közösségek otthonosságérzetének és nyelvmegtartásának utolsó menedéke. Nincs semmi alapja annak a szinte közhelyszerű vélekedésnek, hogy a „kisebbségi helyzetben”, azaz a határon túli régiókban hátrányt jelentene az anyanyelv és többszörös hátrányt a nyelvjárás. Hátrányt csak diszkriminatív, lingvicista rendszerben jelenthet, és ezt az ideológiai, nyelvpolitikai keretet kell lebontani.

A magyarországi és a kisebbségi (külső) nyelvváltozatoknak az 1990 előtti évtizedek divergens, elkülönülő mozgása 1990 után némelyek számára annak lehetőségét és félelmét vetítették előre, hogy az egyes utódállamokban kialakult változatok elvileg önállósodhatnak, és több

14 Kiss 1993. 12. A nyelvi norma átfogó (újra)értelmezésére lásd Tolcsvai 1998.

önálló magyar nyelvvé válhatnak. Voltak nyelvészek, akik ennek látták nagyobb valószínűségét, és voltak, akik a mozgási irány változásának, azaz annak, hogy a konvergenciát elősegítő nyelvi tervezéssel közössé tehető a magyar standard. Az ezzel kapcsolatos viták végül annak belátásával zárultak, hogy „A »nyelvi önállósodás« mondvacsinált veszélyénél sokkal nagyobb és reálisabb fenyegetést jelent a *nyelvléépülés és nyelvvesztés* lehetősége.” (Lanstyák 1995/1998. 344). A tények, a kutatások adatai nem igazolták a vészes szétfejlődést, az 1996-os nagy közös kutatásnak a felvidéki vonatkozásait összegző monográfiában a szerző, Lanstyák István írja: „Szerencsére a magyar nyelv állami változatainak szétfejlődése csekély mértékű, a magyar *standard* állami változatai közötti eltérések csak egy-két szakregiszterben számottevők.” (Lanstyák 2000. 229). További évtized elteltével még nagyobb biztonsággal lehetett kijelenteni, hogy „... a magyar nyelv egységének megbomlásától való félelemnek nincs, és még nagyon hosszú ideig nem is lesz semmi alapja”. (Szilágyi N. 2008. 107) Evidenssé vált, hogy a belső és külső régiók nyelvváltozatainak mozgása irányt váltott: konvergenssé vált, a távolodás helyett a közeledés vált jellemzővé.

Nem arról van tehát szó, hogy bármilyen valószínűsége volna nagyobb történeti távlatban annak, hogy a magyar nyelv több nyelvvé osztódjék. A nyelv megtartásában, a beszélőknek a nyelvhez való ragaszkodásában nagyon sokat jelent az őshonosság tudata, saját nyelvváltozatuk presztízse, az a tudat, az az érzés, hogy az ő nyelvváltozatuk is része az egységes és közös magyar nyelvnek. Ez egyaránt vonatkozik azokra, akik a külső régiókban az ottani kontaktusváltozat, regionális köznyelv beszélői, és azokra is, akik a nyelvterület bármelyik részén a helyi nyelvjárást beszélik. A kisebbségi beszélők számára szimbolikusan is fölértékelődik az anyanyelv, azonosságtudatuknak legfontosabb eleme, és ehhez föltétlenül társulnia kell a nyelvi otthonosság érzésének és tudatának is. A viszonylagos egység fenntartásának van egy fontos feltétele, és ezt Szilágyi N. Sándor így fogalmazta meg: „A mostani nyelvtörténeti korszakban (...) a magyar nyelv egységét csakis úgy lehet fenntartani, ha tudomásul vesszük, hogy magyarul beszélni többféleképpen is lehet, és ez így van rendjén. Ez nem azt jelenti, hogy már nem érvényes a „csak egy magyar nyelv van” tétele. De csak akkor maradhat az, ha úgy fogjuk fel, hogy ezen

az egy magyar nyelven az emberek különbözőképpen beszélnek, helyzetüknek megfelelően.” (Szilágyi N. 2008. 115)

4. A HATALMI DOMINANCIÁK KÖVETKEZMÉNYEI

Az 1990 óta eltelt három évtizedben, amely a nyelvtörténet új korszakának is tekinthető, a magyar nyelvnek a külső régiókra is kiterjedő mozgásában két nagyon fontos körülmény változott meg kedvezően: az egyik az előbbieken tárgyalt közeledés, a másik, ami ennek is feltétele volt, a nyelvhasználat szabadsága. Ennek a szabadságnak továbbra is megvannak azok a régióként eltérő korlátjai, amelyeket a többség hatalmi dominanciája és az asszimilációs ideológia határoz meg, a lingvicizmus sem tűnt el, a beszélő mégis elsősorban anyanyelve használatában élheti meg nyelvi otthonosságát, saját nyelvközösségéhez való tartozását.

Ez a szabadság, amely nemcsak a nyelvhasználatra terjed ki, hanem a beszélő ember mozgására, mobilitására is, nem ellensúlyozhatta, hanem inkább fokozta a magyar nyelv, a határon túli magyar nyelvközösségek egy évszázad óta tartó térvészését, regresszióját. Ennek a térvészésnek a három fő komponense: a demográfiai, a földrajzi térvészése, valamint az, amely a lehetséges nyelvi funkciókat korlátozza. A földrajzi térvészés a születések alacsony számával is összefügg, de annál is nagyobb mértékben a belső mobilitással és az elvándorlással. Nem teljesült ugyanis az az elvárás, hogy a szabadversenyben kizárólag a gazdasági érdek lesz a meghatározó, hogy a magyar nyelvnek, a magyarok kétnyelvűségének is megnő az értéke, és hogy legalább a vállalkezési szférában eltűnik minden hátrányos megkülönböztetés. Sem az általános tapasztalat, sem az erre irányuló kutatás nem igazolja, hogy mindig ez történne. Sorbán Angella saját kutatásai alapján kérdésként fogalmazza meg a helyzetre jellemző paradoxont: „ha a kétnyelvűség a kulturális tőke egyik formája, ráadásul munkapiaci előny is, a többségi társadalom pedig jobbra egynyelvű, miért van [mégis] strukturálisan hátrányosabb helyzetben a kétnyelvű kisebbség, mint az egynyelvű többség?” (2014. 30). A 80-as és 90-es években még Magyarország jelentette a vonzóerőt a külső régiók magyarságának, legtöbbször oda vándoroltak ki, aztán egyre inkább Európa nyugati része, általában a nyugati világ. Igaz ugyan, hogy akik Magyarországra kerültek, megmaradhettek, megmaradhat-

nak anyanyelvükben, de hiányuk ugyanúgy gyengíti szülőföldjük magyar közösségeit, mint azok hiánya, akik a nyugati diaszpórába kerültek.

Viszonylag jól ismertek a demográfiai apadás adatai. A magyar anyanyelvűek aránya folyamatosan csökkent a többségiek javára, noha voltak időszakok, amikor számbelileg helyileg gyarapodott. Romániában például az előző század folyamán a magyarok száma a '70-es évek végén érte el a csúcspontot: 1 713 928 (7,9%).¹⁵ 1990 előtt általában jellemzőbb volt a földrajzi térvesztés: a legtöbb utódállamban a mezőgazdaság átszervezésével és az iparosítással drasztikusan csökkent a magyarok aránya az általuk is lakott, ott éppen többséget alkotó városokban, apadtak és szórványosodtak a falvak helyi közösségei, ipartelepi és lakótelepi szórványközségek jöttek létre. 1990 után következett be aztán a drasztikus demográfiai apadás: ennek a legtöbb régióban az elvándorlás lehetősége és a helyi gazdasági pangás volt a legfőbb kiváltója, Romániában az is, hogy megszűnt a korábbi évtizedek abortusztilalma, csökkent a születések száma. De része volt ennek a folytatódó asszimiláció is.¹⁶

Ez a népességcsökkenés Tóth Pál Péternek a népszámlálási adatokra alapozott értékelése szerint a régiók többségében évtizedenként 10%-os vagy annál is magasabb volt. A magyarok száma „...a 2001-ben és 2002-ben végrehajtott népszámlálás szerint a tíz évvel korábbihoz viszonyítva csupán Ausztriában (2001) nőtt 21,2%-kal, a többi országban csökkent. A csökkenés mértéke Horvátországban (2001) 26,2%, Magyarországon (2001) 6,6%, Romániában (2002) 11,7%, Szlovákiában (2001) 8,2%, Szlovéniában (2001) 27%, Szerbiában (2001) 14,7%, Ukrajnában (2001) 4% volt. A helyzet a következő tíz évben sem változott. Romániában a 2011-es népszámlálás alkalmával már csak 1 217 000-en vallották magukat magyarnak, vagyis tíz év alatt közel 200 ezer fővel (13,6%) csökkent a magyar nyelvközség Romániában élő tagjainak száma. Szlovákiában is hasonló folyamatok játszódtak le. Itt ugyanis azoknak a száma, akik 2011-ben is a magyar nyelvközséghez tartoztak, 62 ezer fővel (közel 12%-kal) lett kevesebb, mint

15 https://www.wikiwand.com/ro/Istoria_demografică_a_României

16 A folyamat egészére és a romániai részletes adatokra nézve l. Szilágyi N. 2005. Vö. https://ro.wikipedia.org/wiki/Istoria_demografică_a_României#Recensămîntul_din_5_ianuarie_1977

amennyi 2001-ben volt. Szerbiában [...] 2001 és 2011 között mintegy 40-45 ezer fővel (14%-kal) csökkent a magukat magyarnak vallók száma. Ukrajna esetében [...] is 10% körül lehetett a csökkenés aránya. Horvátországban 14 048-an, Ausztriában kb. 10 ezren vállalták magyarságukat. Szlovéniában pedig mintegy négyezer főre tehető az ott élő magyarok száma. Mindez azt jelenti, hogy a magyar nyelvközösség szomszédos országokban élő tagjainak száma a 21. század első évtizedének végére 2 089 518 főre csökkent. Abban az esetben, ha csak a környező országokban élő magyarok 2000 utáni létszámának alakulását nézzük, arányuk a velük együtt élő nem magyar nemzetiségűekhez viszonyítva a 2001 körüli 14,2%-ról tíz év alatt 12,2% lett.”¹⁷

A térvesztés tehát egyaránt jelenti a kisebb vagy nagyobb régiók, peremszigetek valóságos földrajzi határainak szűkülését és ennél is nagyobb mértékben a helyi nyelvközösségek számbeli apadását, ritkulását, előregedését. Csökken a közösségek kohéziója, ritkulanak az anyanyelvi kommunikáció alkalmai, az a háló, amely lehetővé teszi a nyelv megtartását.

Az anyanyelvi beszélőknek, illetve közösségeiknek a sajátjuktól eltérő nyelvi környezete alapján tekinthetjük helyzetüket nyelvi szórványhelyzetnek vagy szigethelyzetnek. A magyarban a *szórvány* az őshonos beszélők helyzetére vonatkozik, a *diaszpóra* a migránshelyzetre. A szél-ső régiók és a peremek nyelvközösségeinek szórványosodása korábbi évszázadokra visszanyúló történelmi folyamat. A 20. században ez a folyamat – az utódállamok stratégiájának megfelelően – felgyorsult, az erőltetett urbanizációval városi, lakótelepi szórványok jöttek létre, és ebben a helyzetben jelenleg jóval többen vannak, mint az elszórványosodott helyi közösségekben. A fogalom fontos ismérvei közül mindenképpen releváns az, amely azt a csoportot, kisközösséget tekinti szórványnak, amely egy tőle eltérő nyelvű, etnikumú, vallású környezetbe ágyazottan nem képes fenntartani önmagát, nem képes olyan önszerveződésre, amellyel biztosíthatná folytonosságát. Arra azonban nem lehet objektív, minden helyzetre érvényes választ adni: milyen közösségi szerveződés életképes, hol a határ, honnan kezdődik az, hogy a közösség nem képes az önreprodukcióra. Helyzetenként lehet hivatkozni számokra és arányokra, ezeknek azonban nincs abszolút érvé-

17 Tóth P. 2017. 131–132.

nyességük. Vannak szerzők, akik a 200-300-as népességszámban látják a határt (talán ez a legáltalánosabb vélemény), vannak, akik a 10, 20 vagy 30%-os arányra hivatkoznak. De az arányok sem függetlenek az abszolút számoktól, a tágabb régiótól, a település típusától, a közösség belső kapcsolati hálójától. Az arány a nyelvhasználat hivatalos szabályozásában is fontos, Romániában az erre vonatkozó törvény a 20%-os arányt tekinti olyan mércének, amely fölött engedélyezett a helyi kisebbség nyelvének hivatali használata. A paradoxona ennek a szabályozásnak éppen az, hogy a közösség nyelve éppen ez alatt az arány alatt válik fokozottan veszélyeztetetté.

Az államnyelvi dominanciájú kétnyelvűség kialakulásában, majd az anyanyelv feladásában/megtartásában két tényezőnek lehet meghatározó szerepe: a nyelvileg vegyes családnak (amelyben szintén kimutatható az államnyelv dominanciája) és a tannyelv-választásnak. A szórványhelyzet megnöveli a nyelvileg exogám párválasztás valószínűségét, a tannyelv-választásban pedig elérhetőbbé és elfogadhatóvá válik az államnyelven való tanulás. A nyelvhasználatot közvetlenül befolyásolja, meghatározza a dominánsan államnyelvi környezet, ezzel összefüggésben az aktív kétnyelvűség, gyakran a másodnyelv dominanciájával, az intenzív államnyelvi hatás, a beszédhelyzetnek megfelelő kódváltás. Vannak ugyan példái a kiegyensúlyozott, kölcsönös kétnyelvűségnek is, gyakoribb mégis az egyoldalúság, az aszimmetria: az, hogy a magyarok kétnyelvűek, a többségiek egynyelvűek. A másodnyelv dominanciája gyakran azzal is együtt jár, hogy a beszélő anyanyelvén nem tud írni-olvasni (ezt az oktatás nyelve határozza meg). A kétnyelvűségnek ez a felcserélő, instabil jellege vezet el a nyelvcserehez, mivel pedig a Kárpát-medencei magyarság számára a nyelv az azonosság meghatározó eleme, a nyelvcserevel kezdődik el az identitásváltás, az asszimiláció (Péntek 2007. 56–61). Ennek folytatása a nemzetiségben megmutatkozó bizonytalanság, majd – amennyiben a domináns környezet vallása is más – a vallási identitás feladása.

5. AZ ANYANYELVI SZOCIALIZÁCIÓ (CSALÁD, KÖZÖSSÉG, OKTATÁS) LEHETŐSÉGEI

Az az elsődleges szocializálódás, kultúrába és anyanyelvbe való belenevelődés, amelyet iskoláskor előtt csak a család és a szűkebb közösség biztosíthat, jelentős mértékben meghatározza a nyelvmegtar-

tás felnőttkori esélyeit. Vetési László, ismert erdélyi szórványkutató, ezt etnikai immunizálásnak nevezi, tudatos nevelési folyamatnak, és a következőképpen írja le: „az interetnikus és szórványkörnyezetben élő gyermekeket kicsi koruktól kezdve a többségtől leválasztó információkkal látják el. ...Egy egész sor jelkép, egy szimbólumrendszer, szókészlet és eszköztár kíséri ezt, melynek összegyűjtésével és (...) működésével még adósak vagyunk.”¹⁸ Az identitás, a nyelv megtartásának, az etnikai folyamatosság fenntartásának az is fontos feltétele, hogy legyen meg a lehetősége az áthagyományozásnak. A legfontosabb ilyen feltétel a nagycsalád, a nemzedékek, korosztályok természetes aránya, egyensúlya, és a kapcsolat is a nemzedékek között. A demográfiai adatok és a kutatások mind a helyi közösségek eloregedéséről számolnak be: nincs kinek áthagyományozni a nyelvet, a kultúrát.¹⁹ Városi környezetben pedig rendszerint éppen a nemzedékek között következik be a törés a tannyelv-választással, a párválasztással.

A nyelvörzésnél, a nyelv megtartásánál, a nyelvben való megmaradásnál azonban többről van szó: a nyelvközösség életképességéről, a közösség és minden egyes beszélő versenyképességéről. Ennek feltételeit jelentős mértékben az anyanyelvi oktatásnak kell biztosítania. A nyelv tekintetében ez nyelvi műveltséget, nyelvi kompetenciát jelent, kettősnyelvűséget, magas szintű, anyanyelv-domináns, hozzáadó két- és többnyelvűséget, a nyelvváltozatok és nyelvek közötti spontán kódváltás képességét. Minden régióban jelentős mértékben bővült mind a közoktatás, mind a felsőoktatás intézményrendszere: iskolák újultak meg vagy önállósodtak, új iskolák, felsőoktatási intézmények jöttek létre. Ezek azonban az anyanyelvel, az államnyelvel és egyéb idegen nyelvekkel kapcsolatos elvárásoknak nem képesek eleget tenni. A sokféle ok közül most előljáróban egyet említünk: az anyanyelvi nevelés szemléletét. Az oktatásban elsősorban a standard és a szaknyelvi regiszterek jelen: eszközként is, oktatási tárgyként is. Az anyanyelvoktatásban sokkal természetesebbnek kellene lennie, és jelen kellene lennie a nyelv változatosságának, különösképpen a tanulók és az adott nyelvi környezet vernakuláris változatának. A változatosság elismerése és felismerése a kodifikált változat fontosságára is felhívna

18 Vetési 2001. 19.

19 Bodó 2009. 205.

a figyelmet, természetessé tenné a nyelven belüli folyamatos mozgást, a spontán kódváltást.

Nem hallgatható el az sem, hogy továbbra sem kielégítő a kisebbségi közösségek iskolázottsági és műveltségi színvonala, pedig elsősorban ettől függ az életképessége, a versenyképessége. Az oktatási rendszerben kétségtelenül meglévő korlátozáson²⁰ és hátrányos megkülönböztetésen kívül több más tényező is rontja az anyanyelvi oktatás esélyeit. Legtöbbször, teljesen indokoltan, a gyermeklétszám csökkenésében látják az oktatás legsúlyosabb gondját: leginkább ez teszi folyamatosan bizonytalanná iskolai osztályok vagy éppen iskolák fenntartását. De az oktatás eredményességével kapcsolatos statisztikák is a gyengülést tendenciáját mutatják, különösen Erdélyben. Ezekben a statisztikákban azonban nem is az a legaggasztóbb, hogy sorsdöntő vizsgákon évről évre csökken a jegyek általánosában kimutatható színvonal, hanem az, hogy vésszesen polarizálódik az egyes iskolák teljesítménye: kiváló az eredményük a nem túl nagyszámú nagyvárosi elitiskoláknak, és egyre gyengébb a falusi iskoláké, a szakiskoláké, a lakótelepieké stb. És ez amiatt van így, mert Romániában az oktatási rendszer egésze, a magyar is, jelentős mértékben szegregált: szegregálja a hátrányos helyzetűeket. Az integrált oktatás szinte teljes hiánya közvetlenül összefügg a társadalom nagyfokú polarizálódásával, a társadalmi olló folyamatos nyílásával. Az oktatás versenyképességének egyik legközvetlenebb mutatója a korai iskolaelhagyók aránya, azoké a gyermekeké, akik már a kötelező oktatás korhatára előtt abbahagyják a tanulást, vagy pedig be sem kerülnek az oktatásba. Az EUROSTAT statisztikái szerint 2017-ben a Kárpát-medence uniós országai közül Romániában volt a legnagyobb a korai iskolaelhagyók aránya (18,1%, közel 400 ezer tanuló, a kontinensen is egyike a legnagyobbaknak), Szlovákia és Magyarország a középszinthez áll közel (9,3, ill. 12,5%), Horvátország és Szlovénia pedig az alacsonyabb arányúak élvonalához tartozik (4,3, ill. 3,1%-kal). Nincs okunk azt feltételezni, hogy ezekben az országstatisztikákban a többségiekétől lényegesen jobbak volnának a magyar oktatás mutatói: a magyar oktatásban is jelentős a tanulók lemorzsolódása, a tehetséges gyerekek elkallódása.

20 Napjainkban ennek legkirívóbb példája Ukrajna nyelvoktatás-politikája.

Az oktatás polarizáló, szegregáló rendszerén kívül régióként eltérő mértékben és különböző módon mutatkoznak meg a pedagógusokkal kapcsolatos gondok: a pálya alacsony presztízse, fontos szaktárgyak esetében a tanárok elöregedése, képzés nélküliek alkalmazása különösen a falusi iskolákban, a pedagógusképzés gyengeségei. Ezen sokat rontott a pedagógusképzés integrálása a felsőoktatás bolognai rendszerébe. Mindezek miatt a pedagógus személyiségében ritkán teljesül az a három alapvető elvárás, amely meghatározóvá tehetné az oktatás-nevelés folyamatában: az alkalmasság, a kiváló szakmai és pszichopedagógiai felkészültség és az elkötelezettség.

6. A NYELV SPONTÁN MOZGÁSA ÉS A TUDATOS NYELVALAKÍTÁS

Három évtizede már, hogy összehangolt szociolingvisztikai, élőnyelvi kutatások folynak a magyar nyelv és a nyelvváltozatok jelenkori helyzetéről és mozgásáról, adatbázisok is létrejöttek és bővülnek közös erőfeszítéssel. Annak is már közel húsz éve, hogy akadémiai háttérrel létrejöttek és fokozatosan együttműködő hálózattá kapcsolódtak az egyes régiók magyar nyelvi kutatóállomásai.²¹ A vizsgálatoknak az előbbieken részletesebben kifejtett fontosabb megállapításai összegzéseként a következőket állapíthatjuk meg:

(1) A magyar nyelv *jogilag alacsonyabb, de* – Ukrainát kivéve – *javuló státusú* minden környező országban; *presztízse* némileg *emelkedett*; továbbra is ellentmondás van a belső megítélésben: szimbolikusan magas, a nyelvválasztásban alacsony. Az alárendelt jogi státus és a lingvicizmus, a többségiek magyarellenessége fenntartja az államnyelv dominanciáját, folyamatosan jelenlevő nyomásként a természetesnél nagyobb arányú és gyorsabb ütemű nyelvcsere és asszimilációt.

(2) A nyelvnek és a helyi nyelvváltozatnak egyaránt fontos, domináns szerepe van a beszélők és helyi közösségek identitásában. Ugyanakkor a régiók többségében folyamatosan gyengül a nyelvközösség kohéziója, a társadalmi megosztottság mélyülésével a belső diffúzió jelei mutatkoznak. Ezeket a kisebbség politikai képviselője saját megosztottsága miatt nem képes ellensúlyozni.

21 Ennek első évtizedéről lásd Benő–Péntek (szerk.) 2011.

(3) A kétnyelvű környezet velejárója a *kontaktusváltozat*: kontaktusjelenségek és sajátos kétnyelvűség-típusok jellemzik, jellegének és mozgási irányának jelentős meghatározója a hatékony kétnyelvű oktatás hiánya.

(4) A múlttal és a jelennel, magával a peremléttel is összefügg *a nyelvjárások* nagyobb, *a köznyelv* kisebb mérvű jelenléte, a fokozott *nyelvjárásiasság*.

(5) Továbbra is jellemzője a helyzetnek fontos *szaknyelvi regiszterek* és a *hivatali, közigazgatási nyelv* leépültsége (a nyelvi hiány) és az ezen a szinten nagyon zavaró elkülönültség.

(6) A globalizálódás a nyelvhasználatot is befolyásolja, az egész térségben átértékelődött az idegen nyelvek, a világnyelvek korábbi jelenléte, szerepe. Ennek velejárója az orosz, a francia regressziója, az angol, a német expanziója (régióként különböző múlttal és kulturális háttérrel).

(7) Lehet szerencsés véletlen is, hogy a Kárpát-medencében egyszerre következett be az a nyelvi szabadság, amely a politikai változásnak köszönhető, és az, amelyet a technikának. Elektronikus, digitális dimenziójában, halmazállapotában a magyar nyelv is bekerült a kibetérbe, abba a határtalan, metaforikus térbe, amelyet a számítógép-rendszerek és -hálózatok alkotnak, és amelyben elektronikus adatok tárolódnak, amelyben folyamatos az online adatforgalom, valamint a kommunikáció.²² Ebből a külső régiók magyar nyelvközösségei sem maradtak ki, és nem maradtak le az anyaországtól. Ebben már benne van a nyelvi kommunikáció határtalansága, és annak lehetősége is, hogy a nyelvi korpuszt és a nyelvhasználatot is megszabadítsuk a korábbi határok által kialakított korlátoktól. Azt viszont lehetetlen előre látni, milyen lesz ennek a kommunikációnak a hatása magára a nyelvre, és milyen a nyelvközösségre, a régiókra, az őshonosságra és az otthonosságra. Ma leginkább a nemzedéki megosztottságot tapasztalhatjuk. De olyat is, hogy ebben a nyelvi világban elkülönül egymástól az „offline” és az „online” identitás.

A külső régiók magyar beszélői ezekkel a jellemzőkkel épültek be, épülnek be a közösségbe, akadálytalanná vált, azonos mintákat követő

22 Az elektronikus kommunikációban elsősorban a nyelv írott változatai használatosak, valamint a köztés, ún. írott beszélt nyelv. A kérdés egészének áttekintésére lásd Prószéky 2017.

magyar–magyar kommunikációba. Ennek a magyar nyelv egészére hatása volt és hatása van: fokozódott a változatosság, folyamatosan ez egyre inkább elfogadottabbá tette a regionális változatokat, többé-kevésbé a kontaktusváltozatokat és a kontaktusjelenségeket is; általában is fontosabbakká váltak a nyelv szimbolikus funkciói, de a gazdasági értéke is. Általánosabb európai és globális kontextusban kiterjed a két- és többnyelvűség, ám a világnyelvekkel szemben a magyar egészében is védekező helyzetbe került.

A helyzetre és a folyamatokra irányuló kutatások résztvevőit az is folyamatosan foglalkoztatta: milyen szerepe lehet a tudatos nyelvalkításnak, nyelvi tervezésnek, nyelvstratégiának a spontán folyamatok befolyásolásában? Ennek nyilvánvalóan arra kell irányulnia, hogy minél kedvezőbbek legyenek a feltételei az anyanyelv használatának, perspektivikusan pedig a megtartásának, a nyelvközösség versenyképességének. Ezeket a feltételeket a következőképpen határozhatjuk meg:

(1) Magukban a beszélőkben, a közösségekben legyen meg a tudatos szándék és akarat, hogy meg akarjanak maradni a magyar nyelvben és magyar identitásukban.

(2) Legyenek meg a jogi, politikai, nyelvkörnyezeti feltételei a nyelvválasztásnak, illetve az anyanyelv szabad, teljes körű használatának, beleértve ebbe a kívánatos kétnyelvűség anyanyelv-dominanciáját, hozzáadó (additív) jellegét, valamint azokat a nyelvi regisztereket, amelyek sérültek az elmúlt évtizedekben. A beszélőknek minden támogatást meg kell adni ahhoz, hogy ismerjék nyelvi, nyelvhasználati jogaikat, hogy éljenek, élhessenek velük, és legyenek érzékenyek minden korlátozásra vagy hátrányos megkülönböztetésre.

(3) Legyenek meg a feltételei, forrásai és eszközei annak, hogy a beszélők folyamatosan gazdagíthassák anyanyelvi műveltségüket, birtokába juthassanak nyelvük főváltozatainak; legyen meg a lehetőségük a nyelv áthagyományozására nem csupán a családban, hanem a teljes körű intézményes oktatásban is.

(4) Elengedhetetlen, hogy a magyar köznyelv minden további korszerűsítése, szabályozása, a szaknyelvek bővítése és anyanyelvűsítése a magyar nyelv egészében történjék, mindig tekintettel a külső régiók nyelvi változataira; ilyen értelemben kellő szakmai egyetértésben folytatni kell a Kárpát-medencei magyar nyelvi tervezés legfontosabb

programját, a határtalanítást. A nyelvi otthonosságot, a használt nyelvváltozat által is kifejezett közösségi szolidaritást csak a vernakulárisok (nyelvjárások, helyi változatok) használata biztosíthatja; ennek megfelelően a regionális és kétnyelvű változatok beszélőit is elsősorban bátorítani kell arra, hogy használják anyanyelvüket, beleértve a helyi változatot, és tartózkodni kell attól, hogy bárki is megbélyegezze e változatok beszélőit.

(5) Minden eszközzel javítani kell a magyar nyelv presztízsét, külső megítélését.

Ezeknek a feltételeknek a megvalósítása messze meghaladja a szakmai kompetenciákat és lehetőségeket. Ehhez föltétlenül szükséges van az érintett szakpolitika, tudománypolitika és közpolitika összehangolására a kompetens szakemberek részvételével.

SZAKIRODALOM

ANONYMUS AND MASTER ROGER

2010 Anonymus and Master Roger. Anonymi Bele Regis Notarii GESTA HUNGARORUM – Anonymus, Notary of King Béla THE DEEDS OF THE HUNGARIANS (Edited, translated and annotated by Martyn Rady and László Veszprémy). Magistri Rogerii EPISTOLA IN MISERABILE CARMEN SUPER DESTRUCTIONE REGNI HUNGARIE PER TARTAROS FACTA – Master Roger’s EPISTLE TO THE SORROWFUL LAMENT UPON THE DESTRUCTION OF THE KINGDOM OF HUNGARY BY THE TATARS (Translated and annotated by János M. Bak and Martyn Rady). Budapest–New York, Central European University Press.

BÁRDI NÁNDOR – FEDINEC CSILLA – SZARKA LÁSZLÓ (szerk.)

2008 *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézete.

BARTOS-ELEKES ZSOMBOR

2011 Románia földrajzi nevei. In Benedek József (szerk.): *Románia. Tér, gazdaság, társadalom*. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, 481–500.

BENŐ ATTILA – PÉNTÉK JÁNOS

2016 Hungarians in Transylvania: Language policy and mainstream language ideologies in Romania. In *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries. Two Decades after the Regime Change. Series: Prague Papers on Language, Society and Interaction / Prager Arbeiten zur Sprache, Gesellschaft und Interaktion*. Ed. by Marian Sloboda, Petteri Laihonon and Anastassia Zabrodskaja. Peter Lang International Academic Publishers, 185–205.

- BENŐ ATTILA – PÉNTEK JÁNOS (szerk.)
2011 *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok.* Kolozsvár, Gramma Nyelvi Iroda – Dunaszerdahely, Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- BODÓ BARNA
2009 *Szórvány és nyelvhátár.* Budapest, Lucidus Kiadó.
- CSERNICSKÓ ISTVÁN
1998 *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján).* Budapest, Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely.
- DEME LÁSZLÓ
1993 Standard, regionalitás, provincialitás. In Bolla Kálmán (szerk.): *A köznyelviség problémái a magyarban.* Budapest, Egyetemi Fonetikai Füzetek 8. 65–71.
- FANCSALY ÉVA – GÜTI ERIKA – KONTRA MIKLÓS – MOLNÁR LJUBIC MÓNKA – OSZKÓ BEATRIX – SIKLÓSI BEÁTA – ZAGAR SZENTESI ORSOLYA
2016 *A magyar nyelv Horvátországban.* Budapest–Eszék, Gondolat Kiadó – Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet.
- FÓRIS-FERENCZI RITA – PÉNTEK JÁNOS
2015 Hungarian Public Education in Romania, with Particular Attention to the Language(s) of Instruction. In *21st Century Hungarian Language Survival in Transylvania.* Ed. by Judith Kesserú Némethy. Helena History Press, 139–189.
- GÖNCZ LAJOS
1999 *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban).* Budapest–Újvidék, Osiris Kiadó – Fórum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- KAPITÁNY BALÁZS
2015 Külhoni magyar közösségek. In *Demográfiai portré 2015.* Budapest, KSH Népeségutományi Kutatóintézet.
- KISS JENŐ
1993 Köznyelv és regionális nyelvváltozatok. In Bolla Kálmán (szerk.): *A köznyelviség problémái a magyarban.* Budapest, Egyetemi Fonetikai Füzetek 8. 11–16.
2017 A nyelvjárások. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője.* Budapest, Gondolat Kiadó, 199–221.
- KOCSIS KÁROLY – KOCSIS-HODOSI ESZTER
1998 *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin.* Budapest, Geographical Research Institute – Minority Studies Programme.
- KONTRA MIKLÓS – SALY NOÉMI (szerk.)
1998 *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról.* Budapest, Osiris Kiadó.
- LANSTYÁK ISTVÁN
2000 *A magyar nyelv Szlovákiában.* Budapest–Pozsony, Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.

PÉNTEK JÁNOS

- 2008a A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. In Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 136–152.
- 2008b Hungarian Language in the Carpathian Basin: Status and Perspectives. In *Eurasian Studies Yearbook* (Bloomington, Indiana) 80. 71–88.
- 2010 Változatok és változások a mai magyar nyelvben. *Magyar Nyelv*, 106. évf. 1. szám, 14–23.
- 2013 Változások a változatosságban. A nyelvváltozatok és beszélőik az „átmenetek” korában. In Tóth Szergej (szerk.): *Társadalmi változások – nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében. A XXII. MANYE Kongresszus előadásai. Szeged, 2012. április 12–14. (A MANYE Kongresszusok előadásai 9.)* Budapest–Szeged, MANYE – Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 25–31.
- 2017 A külső régiók. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest, Gondolat Kiadó, 179–198.

PÉNTEK JÁNOS – BENŐ ATTILA

2019 *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Megjelenés alatt.

PRÓSZÉKY GÁBOR

2017 A számítógép, az elektronikus kommunikáció és az internet hatása. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest, Gondolat Kiadó, 321–335.

SZÉPFALUSI ISTVÁN – VÖRÖS OTTÓ – BEREKSZÁSZI ANIKÓ – KONTRA MIKLÓS

2012 *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Budapest–Alsóőr–Lendva, Gondolat Kiadó – Imre Samu Nyelvi Intézet – Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.

SZILÁGYI N. SÁNDOR

2005 Asszimilációs folyamatok a romániai magyarság körében. In Péntek János – Benő Attila (szerk.): *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. Kolozsvár, A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 2. Anyanyelv-ápolók Erdélyi Szövetsége, 24–94.

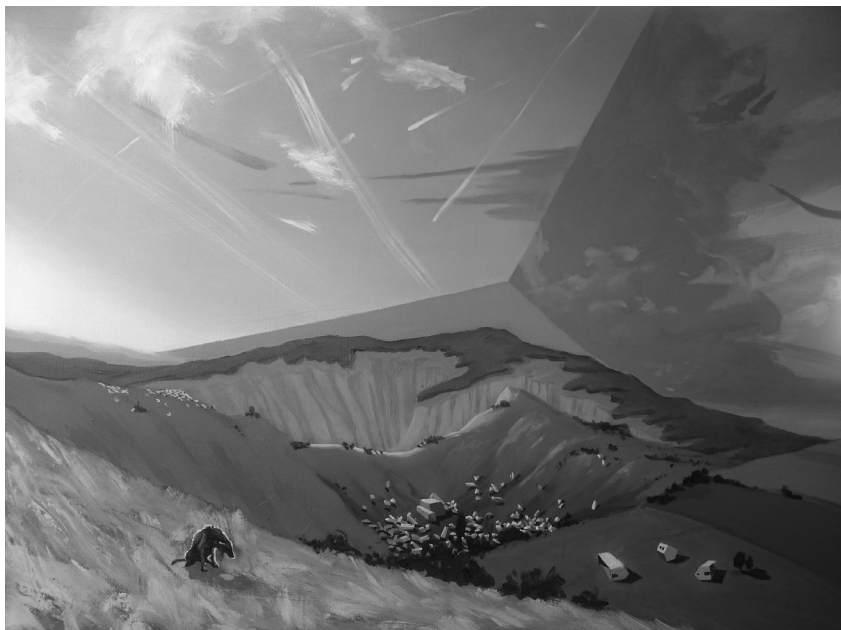
2008 A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 105–117.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR

1998 *A nyelvi norma*. Nyelvtudományi Értekezések 144. sz. Budapest, Akadémiai Kiadó.

2014 A magyar nyelvi térség és régiói az ezredfordulón. In Fazakas Emese – Juhász Dezső – T. Szabó Csilla – Terbe Erika – Zsemlyei Borbála (szerk.): *Tér, idő, társadalom és kultúra metszéspontjai a magyar nyelvben. A 7. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus két szimpóziumának előadásai. Kolozsvár, 2011. augusztus 22–27.* Budapest–Kolozsvár, ELTE Magyar

- Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Nemzetközi Magyaraságtudományi Társaság, 187–198.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR (szerk.)
2017 *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- TÓTH PÁL PÉTER
2017 Népesedési viszonyok. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest, Gondolat Kiadó, 109–136.
- VETESI LÁSZLÓ
2001 *Juhaimnak maradéka. Anyanyelv, egyház, peremvilág: sorskérdések a nyelvhatáron*. Ariadné Könyvek, Kolozsvár, Komp-Press Kiadó.
- VÖRÖS FERENC
2019 Kárpát-medencei névpolitikai seregszámla. In Vörös Ferenc (szerk.): *Nevek a nyelvpolitikai küzdőtérben. A 2019. június 8-i révkomáromi névföldrajzi tanácskozás előadásai*. Szombathely, Savaria University Press, 9–52.
- WACHA IMRE
1992 A nyelvi rétegződés kérdései. In Kemény Gábor (szerk.): *Normatudat – nyelvi norma: Linguistica Series A, Studia et dissertationes 8*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 49–105.

Ciklus, 2019